

Україна: сучасне майбутнього, сучасне минулого

Василь Кремень,
доктор філософських наук,
академік НАН України

Василь Ткаченко,
доктор історичних наук,
член-кореспондент АПН України

...Неточно висловлюються про ті часи, коли кажуть: минуле, сучасне, майбутнє; а було б точніше, здається, висловлюватися так: сучасне минулого, сучасне майбутнього.

Августин Блаженний

В останні десятиліття ХХ віку розгорнувся потужний світовий процес, який з легкої руки американського соціолога Р. Робертсона 1985 року назвали глобалізацією. В цей період почала швидко розвиватися інноваційна складова економіки. В результаті провідне місце у ХХІ столітті посідає постіндустріальна соціально-економічна система, заснована на знаннях. Світ став нагадувати глобальну триярусну структуру, рівні якої складають країни постіндустріальні, індустріальні та доіндустріальні. Країни першого типу сконцентрували свої зусилля на створенні, застосуванні і розповсюдженні знань, менеджменту, програмного забезпечення, освіти, масової культури, медичних, фінансових та інформаційних послуг.

Глобалізація надала світові небаченої досі динаміки розвитку, різко загострила конкуренцію між країнами, звузила можливості господарського маневру доіндустріальних та індустріальних країн. Вона стала для них своєрідним тестом на виживання. Ризик опинитися на периферії прогресу, зісковзнути на „дно” світового порядку надзвичайно зріс. І тут приховуються серйозні загрози і виклики світовій стабільності. Адже країни, що випали з потоку глобалізації, можуть стати (і вже стають!) ареною міжетнічних колізій, прихистком наркобізнесу й організованої злочинності й, що особливо актуально, міжнародного тероризму. Ті, кому

ні на що сподіватися, стають готовими на все.

Бумеранг ідентичності

США, олсідлавши процес глобалізації і ставши його „промоутером”, самі ж і зіткнулися віч-на-віч з проблемою національної ідентичності. Парадокс полягає в тому, що саме серед науковців США було найбільше прихильників ідеї затування регулюючої ролі національної держави. Прикладом може бути прогноз Ф. Фукуями: „Економічні сили раніше породили націоналізм, замінюючи клас національними бар'єрами, створюючи централістську, гомогенізовану у мовному плані спільноту. Ті ж економічні сили викликають усунення національних бар'єрів шляхом створення інтегрованого світового ринку. Загибель націоналізму – це питання часу” [1]. Під націоналізмом Ф. Фукуяма мав на увазі державну політику захисту національних інтересів.

Історія вкотре внесла свої корективи до прогнозів. Вже через кілька років автор концепції „зіткнення цивілізацій” С. Хантінгтон вдарив на сполох. Він зазначив, що основними викликами національної ідентичності США стає „зростання впливу іспаномовної громади і тенденція до мовного і культурного поділу Америки, а також розширення прірви між космополітичною ідентифікацією еліт і схильністю нації до традиційної ідентичності” [2].

Виклик американському суспільству з боку останньої хвилі іммігрантів характерний тим, що мексиканці та інші іспаномовні меншини нині не поспішають прийняти англосаксонське політичне кредо, а тим більше оволодівати англійською мовою. Навпаки, вони прагнуть отримати всі права і привілеї американського громадянства, зберігши при цьому „латинську ідентичність, політичне і соціальне самоусвідомлення латино”. Вони не збираються адаптуватися до англо-протестантської культури і прагнуть створити автономну іспаномовну спільноту на території США. С. Хантінгтон зазначає, що в країні відбувається справжня „демографічна реконкіста (відвоювання) областей, захоплених Сполученими Штатами в 1830 - 1840-х роках”. Вже нині в Каліфорнії, Нью-Мексико й окрузі Колумбія неіспаномовні білі стали меншиною. Американці ж поки що ігнорують цю проблему, сприяючи тим самим впевненості іспаномовних мігрантів у їх силах. Від себе зазначимо, що після визнання незалежності Косова іспаномовні в США можуть лише утвердитись у тому, що їхня справа справедлива.

Ще одним викликом національної ідентичності США, на думку С. Хантінгтона, є зростання космополітизму американських еліт. Це призводить до того, що сучасну Америку вже неможливо назвати представницькою демократією, оскільки з багатьох питань, особливо тих, що стосуються національної ідентичності, думка обраних лідерів не збігається з думкою народу в цілому. „Цих людей, - пише дослідник, - котрих називають „давоськими хлопчиками”, „золотими комірцями”

і „космократами”, об’єднують нові концепції глобальної пов’язаності. Міжнародна спільнота, на їхню думку, морально переверщує спільноту національну, націоналізм для них є злом, національна ідентичність – підозрілим явищем, а національні інтереси – протизаконними”. І це при тому, що пересічні американці, на думку С. Хантінгтона, завжди були й досі лишаються однією з найбільш патріотичних націй світу.

Невже американці не здатні стати над національною специфікою, формуючи політичну націю на основі індивідуалізму, прагнення до успіху та ідеї „рівних можливостей”? С. Хантінгтон не вірить у це: „Політичне кредо саме по собі ще не створює нації. У нації може існувати кредо, але душа нації – це дещо інше, і вона визначається спільною історією, традицією, культурою, спільними героями і лиходіями, перемогами і поразками”.

С. Хантінгтон критикує найбільш поширену нині в Америці „концепцію салату”, засновану на культурному плюралізмі, оскільки вона неефективна і створює ситуацію ризику щодо втрати американською нацією своєї ідентичності за браком „стержневої культури”. Він переконаний, що „імміграція без асиміляції породжує напругу в суспільстві”, а білінгвізм створює ситуацію мовного бар’єра між двома складовими суспільства. Відтак зберегти національну ідентичність США зможуть лише тоді, коли англо-протестантська культура залишиться пріоритетною для американців. Політолог вважає, що більшість американського суспільства схильна до „національно-патріотичної альтернативи”, і тому США все ж вдасться зберегти вірність концепції національної держави.

Еліта і маси: тест на патріотизм

Чи навчить нас бодай чомусь американський досвід? Чи знову гратимемося у свою національну забаву – наступатимемо на граблі? Проблеми у нас постали практично в тому ж ключі: наші хлопці-олігархи так захопилися процесом приватизації, що повністю забули про важливу функцію національної буржуазії – формування системи національних цінностей і пріоритетів. А тим часом розмивається грань між розумінням „добра” і „зла”, „правди” і „кривди”. До жорсткого правового коридору ми ще й не наблизилися. І не так за браком належного законодавства, як через недотримання чинних законів.

Відтак рівень довіри до влади зашкалює найнижчі показники. Тривалі й штучно заплутувані дискусії щодо національної ідеї так і не дали відповіді на питання: „Ким ми були? Ким є сьогодні? Чого прагнемо в майбутньому?”. Хронічна тяганина у Верховній Раді – це лише один з проявів ганяного стану політичних верхів. На рівні ідеології представники тих чи інших партійних кольорів не переймаються необхідністю звертатися до розробок академічної науки, а зазвичай влаштовують „інформаційний галас” навколо тих чи тих міфологем, у яких історичне минуле й сьогодення подаються у явно тенденційному і примітивному, але, на їхню думку,

придатному для „широкого вжитку” вигляді. Така неповага до власного народу просто вражає.

Не можна не погодитися з думкою політолога А. Єрмолаєва, що „постійне педалювання теми регіонального розвитку на противагу національному стало однією із спонукальних причин формування поки ще стихійної регіональної самосвідомості, що в майбутньому може призвести до появи локальних ідентичностей” [3]. Отже ігри регіональних скоробагатків не такі вже й безневинні, оскільки, використовуючи як інструмент політтехнологій штучно інспіровані ідеї федералізації та захисту прав національних меншин, вони можуть з часом спровокувати тенденцію до формування локальних спільнот і розмивання й без того досить неусталеної національної ідентичності.

Як реагує на цей безлад населення України? Судячи з усього, масова свідомість звернулася до традиціоналістської ціннісної бази регулювання соціальних відносин та до національного ізоляціонізму. За соціологічними дослідженнями Н. Паніної та Є. Головахи [4], за „своїх” в Україні сприймають переважно українців, росіян і білорусів, тоді як „інші” відкидаються свідомістю за межі України (за деяким винятком хіба що для євреїв, поляків, молдаван і кримських татар, з якими є історичний досвід спільного проживання). Цей стан пояснюється тим, що в основі домінуючого національного ізоляціонізму населення України „закладені архаїчно-традиціоналістські ціннісні орієнтації”, породжені вираженою домінантою привнесеної в місто сільської культури.

І не треба копирити носа, що, мовляв, знову запахло житнім мужицьким хлібом – історичний досвід народу проявляється у вмінні дистанціюватися від політичних ігор можновладців. Незважаючи на певний сплеск регіоналізму після 2002 року, зазначають Н. Паніна і Є. Головаха, важливо, що в цілому в Західному, Східному і Центральному регіонах (за винятком Півдня) населення за показником української ідентичності практично не розрізняється, хоча „у етнічних українців вищий рівень національної ідентичності порівняно з росіянами та іншими національностями... Це засвідчує досить високий рівень асиміляції й консолідації на основі української ідентичності як передумови формування громадянської нації, коли під нацією розуміється не стільки етнічна спільнота, скільки громадянська належність”.

На нашу думку, тривожним є не так сам факт певного збільшення в суспільстві етнофобій і прагнення до встановлення міжетнічних бар’єрів, як неготовність української еліти до усвідомлення й аналізу цього явища. Більше того – простежується прагнення політикуму зіграти на факторі архаїчних пластів і структур саморегуляції, задіяти механізми консервації традиційної соціальної та культурної структури, посилити спротив модернізаційним змінам задля досягнення корпоративних і вузькопартійних інтересів.

Ресурс на перспективу

Ми звикли нарікати на нещасливу долю та історичні обставини, які позбавляли нас можливості мати повноцінну державу-націю. Ось і зараз киваємо в бік глобалізації з її постнаціональним простором, у якому, мовляв, нам знову немає місця.

Ніде правди діти: глобалізація кидає виклик практично кожній країні і змушує рахуватися із собою. Інформаційна революція кардинально змінює систему засвоєваних людиною знань впродовж п'яти - семи років. Не кожен може витримати цей темп, а в переважній більшості люди ще просто не втягнулися в цей процес. З порядку денного не сходить небезпека функціональної неграмотності й відірваності освіти від реального життя, яку можна зняти лише шляхом запровадження системи неперервної освіти: „потрібні знання потрібним людям в потрібний час” (Б. Гейтс). Такі „цивілізаційно компетентні” люди, звісно, є і в Україні, і глобалізація розширила коло можливостей у застосуванні ними своїх знань і талантів. Внаслідок „відпливу умів” десятки тисяч наших співвітчизників (математики, програмісти, мікробіологи тощо) можуть застосувати з вигодою для себе свої сили й можливості в будь-якій точці планети. А як бути з рештою мільйонів українців, яким судилося жити й працювати в рідній Україні? Саме на цій землі локалізовано для них все найцінніше у цьому світі. Нехтувати інтересами цих мільйонів в ім'я глобалізації означає доводити ідею людського поступу до абсурду.

Олігархічно-корпоративне середовище, що склалося в Україні, виявилось нездатним сформулювати належну модель постіндустріальної модернізації країни. Однак воно засвідчило неабияку вправність заблокувати будь-яке реформування державного апарату. Як би ми не демонстрували свою прихильність до ідеї лібералізму, але повсякденна практика її реалізації за умов розбалансованості державного апарату, суцільної корупції та за браком демократичних традицій неминуче ставить Україну перед вибором між авторитарною і ліберальною моделями організації суспільно-політичного та економічного життя.

Тут не йдеться про вирішення цього вибору в площині „або – або”, бо маємо на увазі не механічне запровадження якоїсь вже усталеної в світі моделі управління - кожна модель завжди має кореспондуватися з економічним і культурним ресурсом країни, її традиціями і духовністю. Йдеться про забезпечення механізму задля здійснення місії технологічної модернізації України.

На цьому шляху нас чекають два ризики. Радянський тоталітарний та авторитарний досвід здійснення „технологічних проривів” переконав нас, що сформований за критеріями ідеологічної лояльності і виконавської дисципліни державний апарат швидко втрачає зворотний зв'язок і здатність до адекватного сприймання реальних викликів. Критичний аналіз цього досвіду схиляє нас до моделі ліберальної модернізації, перевагою якої є розкріпачення творчих сил та використання підприємницької

ініціативи. Однак, як засвідчує досвід 16 років незалежності, „невидима рука ринку” потребує доповнення „видимою рукою” – цілеспрямованим державним регулюванням. Сутнісною складовою цього регулювання має стати приватно-державне партнерство як „третій шлях” забезпечення співробітництва державного і приватного секторів національної економіки щодо реалізації капіталомістких проектів модернізації країни. Тоді в основу національної консолідації буде покладено не лише архаїчно-традиціоналістські цінності, але й новітній імідж країни, її конкурентна спроможність. Тоді бути українцем в сучасному світі стане так же престижно, як і японцем – традиційним у сфері культури й духовності і модерним у сфері виробництва.

Підвищення важливості знань та інформаційних ресурсів у житті країни ставить соціальні сили нового технічного укладу, насамперед інтелектуальні верстви населення нашої країни, перед необхідністю включатися в боротьбу за владу. Представники соціальних груп, пов'язаних з „ною економікою” та інноваційною сферою, технічна і гуманітарна інтелігенція мають набути більшої питомої ваги в суспільстві. Ідея технологічної модернізації країни, спільна для всіх регіонів України в силу її етнорегіональної нейтральності, має всі перспективи виступити в ролі однієї з сутнісних рис новітньої загальнонаціональної ідеї.

Однієї, але не єдиної.

Моральний закон у мені...

Згадаймо знову С. Хантінгтона: політичний фактор не визначить ідентичність нації без глибинного самовияву її душі, що визначається спільною історією, традицією, культурою, спільними героями і лиходіями, перемогами і поразками. Цю проблему національної ідентичності актуалізувала саме глобалізація, перекоси якої можуть бути скориговані збереженням ціннісного, морального образу окремої людини і цілих людських колективів, що опинилася нині під пресом уніфікуючих псевдоцінностей – грошей, коли, за словами Х. Арендт, „купка капіталістів нищпорить земною кулею в хижачькому пошукові нових інвестиційних можливостей, граючи при цьому на прагненні до прибутку найзаможніших і на азартних інстинктах найнищіших” [5].

Тож глобалізація і національна ідентичність є не чим іншим, як складовими діалектичних суперечностей, сформульованих свого часу Т. де Шарденом у книзі „Феномен людини”: „Якщо універсум з астрономічної точки зору нам уявляється в стані просторового розширення (від мізерно малого до безмірно великого), то таким же чином і ще більш чітко з фізико-хімічної точки зору він виступає ніби в стані органічного згортання до самого себе (перехід від дуже простих тіл до надзвичайно складних) – це специфічне згортання „складності” (enroulement de „complexité”), як свідчить досвід, пов'язане з відповідним збільшенням внутрішньої зосередженості (інтер'єризації), тобто психіки (psyche), чи

свідомості” [6]. Тобто, в нашому випадку, глобалізація суспільного життя неминуче призводить до внутрішнього зосередження людської свідомості, спрямованої на осмислення й креативне відтворення своєї унікальності, неповторності й духовності, оскільки „специфічна властивість земних субстанцій все більше оживляється”.

Можна лише подивуватися, як філософська думка попередників ніби провістила нам наближення епохи глобалізму і, водночас, людиноцентризму. Досить згадати, як понад двісті років тому І. Кант в „Критиці практичного розуму” писав: „Дві речі наповнюють душу завжди новим і все сильнішим здивуванням і благоговінням, чим частіше і триваліше ми розмірковуємо про них, – це зоряне небо наді мною і моральний закон у мені... Перше починається з того місця, яке я посідаю у зовнішньому світі, що сприймається чуттєво... Друге починається з мого невидимого Я, з моєї особистості і представляє мене в світі, який воїстину безконечний...” [7]. Саме тому етику І. Канта розглядають і як результат, і як вихідний пункт його теоретичної філософії, оскільки саме проблема людини та її свободи стала спонукальним мотивом всієї його творчості. Головним в етиці І. Канта було прагнення віднайти всезагальну форму моральної поведінки людей, яка виключала б саму можливість аморальних вчинків, зла і несправедливості.

Принципи моральності останнім часом стали актуальними в осмисленні вітчизняної історії. Мабуть, до жодної гуманітарної дисципліни не висувається зараз стільки претензій. І часто небезпідставно. Те, що за радянських часів не існувало „Історії України” як предмета навчання, компенсується нині поглибленою увагою до вітчизняної історії як у школі, так і у вищому навчальному закладі. Тож зрозумілі почасти й претензії, які висуваються до викладачів історії України у ВНЗ – переважно колишніх спеціалістів з „Історії КПРС”, які перекваліфікувалися. Одні з них брак глибокого знання предмета дослідження стали компенсувати часом не в міру декларованим патріотизмом, а інші, захищаючи застарілі позиції, вдарились в іронію щодо того, що „історія України настільки ж непрогнозована, як і її майбутнє”. Таким є життя, і увесь цей процес нагромадження знань щодо свого історичного минулого не можна, звісно, сприймати без певної частки скепсису і песимізму. Однак заспокоює те, що так було завжди. За всіх режимів історичний дискурс пристосовувався до влади та панівної ідеології. Намагання дистанціюватися від „жорсткого соціального замовлення” породило в українській історичній науці „бунт постмодернізму”, який заперечує „універсальні рецепти пізнання, універсальне розуміння істини, загально визнані естетичні критерії оцінки мистецької творчості тощо; мало того, постмодерністська критика реконструювала саме поняття авторитетної канонічності, витіснене інтерпретаційним плюралізмом” [8].

Ці дещо несподівані для нашої традиційної ментальності декларації висунули низку цікавих питань для обговорення: історія – це наука чи

мистецтво? Чи можна пізнати істину в процесі історичного дослідження? Існують в історії закони чи ні? Що є об'єктом пізнавальної діяльності історика: інформація про людину в минулому чи сама людина? Чи коректно виокремлювати предмет історичного дослідження, а чи досить обмежитися лише об'єктом? Якщо результати дослідницької діяльності не можуть відтворити минуле, то чи обов'язкові вони для інших дослідників? Як підвищити результативність досліджень у галузі історії? [9].

Парадокс полягає в тому, що коли дискусія між українськими традиціоналістами й постмодерністами спонукає зрештою до переосмислення методології історії України, то сама концепція постмодернізму виявляє свою творчу безплідність. Проаналізувавши творчий доробок Ж.-Ф. Ліотара, М. Хайдеггера, Ю. Хабермаса, Ж. Бодріяра, М. Оакшта, російський дослідник В. Макаренко, між іншим – іноземний член Академії педагогічних наук України, резюмує: „Висновки постмодернізму чисто негативні. Він декларує різноманітність культур і способів життя. Але чи така декларація можлива без опори на певний комплекс цінностей, що обґрунтовують захист різноманітностей?”

На думку В. Макаренка, якщо, услід за постмодерністами, впасти в скепсис і апатію щодо можливості дійти консенсусу, то цей вибір рівносильний консерватизму: „Коротше кажучи, неможливо проявити послідовність і новизну в постмодерністській писанині”, представники якої, якщо застосувати мову В. Шукшина, продовжують „чесать похоть” у сфері ідей [10]. Негативну оцінку постмодернізму дає й український дослідник Я. Дашкевич – він оцінює його як своєрідну інтелектуальну моду, котра стала небезпечною для суспільства у зв'язку з її національним індіферентизмом.

Втім, як зазначають аналітики, попри моду на „розчарованого скептика”, при написанні своїх творів вітчизняні талановиті дослідники, тяжіють вони чи до релятивізму, чи до позитивізму, все ж дотримуються традиційного русла „національної історії” і, критично утримуючись від непотрібної патетики, наполегливо вишукують нові підходи в історичних дослідженнях. Сам творчий процес, так би мовити, „вирулює” ситуацію, а внутрішній моральний імператив, виходячи з принципу „мислити глобально, діяти локально”, спонукає до того, щоб викласти читачеві насамперед те, що може служити основною опорою його існування та відправним пунктом наших спільних дій у майбутньому.

Хто ж є суб'єктом історії?

Зрозуміло, на вершині академічної науки професійний історик завжди піддає сумніву результати як своїх пошуків, так і доробку колег. І це нормально. Але подібних сумнівів не має бути на нижчому щаблі – викладанні історії в школі. Тут історія повинна служити навчально-виховним завданням: ознайомити молоде покоління з історичним минулим і, разом з тим, формувати вдумливого, законотворчого громадянина.

Подобається нам це чи ні, але в суспільстві вже назріла проблема досягнення консенсусу з низки загальнонаціональних пріоритетів.

Кожне покоління ставить свої завдання на майбутнє і шукає в історії відповіді на свої запитання. Саме тому історія завжди переписувалася і буде переписуватися. **Об'єктом** дослідження історії завжди була й лишиться людина, але **предметом** дослідження може бути й та чи інша іпостась діяльності людини в залежності від актуальних проблем сьогодення і перспектив на майбутнє. Сьогодні перед Україною постало завдання національної ідентичності й державотворення, а тому не дивно, що й предмет історії зосереджений на цих проблемах. Завтра перед суспільством постане інша проблема – відповідно буде й іншим соціальний запит, до розгляду постануть інші питання. Між іншим, ніхто не забороняє розглядати ці питання й сьогодні – було б бажання.

З огляду на зазначене, постає питання: що ж нині потрібно Україні? Безумовно, проблем безліч, але завданню консолідації нації, зниженню рівня протистояння східних і західних регіонів країни сприятиме, насамперед, досягнення загальнонаціонального консенсусу не так щодо періоду Київської Русі, не так щодо Переяславської Ради чи Полтавської битви (хоч і ці проблеми вкрай важливі), а передусім **розуміння місця і ролі радянського періоду в житті нашого народу**.

В нинішній міфологізованій версії національної ідеї радянська історія була від самого початку демонізована як антиукраїнський проект, що нібито не мав жодних джерел і передумов у самому українському житті, а був нав'язаний ззовні. Щоправда, є й інші визнання: тоталітарний режим протримався сім десятиліть не тому, що був дуже сильним, а тому, що суспільство його терпіло і обслуговувало – попри репресії, тортури, образливу бідність та всі інші форми приниження. Причини закорінені в ментальності суспільства, в типі його культури. Це суспільство не здатне раціонально і позитивно організувати простір, у якому живе. Воно руйнує власні ресурси або не вміє їх використовувати. Не вміє опанувати власну історію, а тому неспроможне побудувати проект майбутнього [11].

На превеликий жаль, цей факт (відповідальність українського народу за свою власну долю) так і не знайшов належного розуміння серед певного сегмента українських істориків. Більше того, він практично ігнорується українським політикумом та й деякими державними інституціями, які останнім часом взялися за „переформатування” національної пам'яті. Прикладом може бути теза: „Ми повинні говорити загалом про суттєве переосмислення української історії, повинні зрозуміти, **що головним суб'єктом історичного процесу в Україні ХХ століття була не Українська Радянська Соціалістична Республіка, а український визвольний рух**. Тобто той рух, що сприяв створенню української незалежної держави. І ця думка, можливо, зробить переворот у нашій свідомості...” [12].

Насамперед про методологічну неспроможність цієї тези. В науці побутує усталена думка, що первинними суб'єктами історії є соціально-

історичні спільноти, підпорядковані одній політичній владі з визначеними кордонами, які зазвичай збігаються з державними. Отже, як би хто не ставився до УРСР, але це був великий контингент українського народу, підпорядкований певній державній владі, як би цю владу не оцінювали. Це хрестоматійна істина, але її доводиться знову і знову повторювати, оскільки сваволя в бізнесі й політиці провокує таку ж сваволу у ставленні деяких дослідників до історичного процесу.

Пошлемося на авторитет І. Лисяка-Рудницького, який, працюючи в Канаді, підніс українську історіософію до справді світового академічного рівня. Він розумів, що центральною проблемою української революції 1917 - 1921 років був характер взаємовідносин Української Народної Республіки (Центральної Ради), Гетьманщини та Української Радянської Соціалістичної Республіки. На відміну від деяких сучасних „реформаторів”, І. Лисяк-Рудницький розглядав Радянську Україну як повноправного суб’єкта історичного процесу: „Чи нам подобається, чи ні, не можна заперечити факту, що в період визвольних змагань досить поважний відлам політично активних і національно свідомих українських сил прийняв т. зв. „радянську платформу”. Це були партії боротьбистів, незалежників (лівих соціал-демократів), а також окремі одиниці з-поміж більшовиків... Це не було явище тільки агентурного порядку, але ідейно-політична течія в українському громадянстві. Те, що уродженцям західних земель утруднює пізнання явища, що зветься „українським радянством”, це перенесення галицьких критеріїв на відмінні наддніпрянські відносини” [13]. В подібному ключі давали оцінку УРСР В. Липинський, В. Винниченко та інші діячі українського визвольного руху. Отже не визнавати УРСР суб’єктом історичного процесу – нонсенс.

Тепер підійдемо до проблеми суб’єктності УРСР з точки зору політичної доцільності: якщо УРСР не була суб’єктом історичного процесу, то вона й не несе жодної відповідальності за скоєні гріхи, а, з іншого боку, ми не зможемо тоді й ототожнювати себе з набутками, досягнутими за радянських часів. Взяти хоча б таку геополітичну реальність – Україну від Луганської до Закарпатської області, – яку ми успадкували, але все ще не можемо належно освоїти.

Тут варто поставити крапку й прийти до простої істини: історична ідентичність нації можлива лише за принципом: „У минулому – спільна слава і спільне каяття за скоєні гріхи; в майбутньому – спільний проект досягнення соціального суспільства”. Якщо ми й надалі будемо нездатними висунути спільний проект на майбутнє, який би сконсолідував народ України, то будемо приречені на блукання манівцями й в усвідомленні її минулого.

Література:

1. **Fukuyama F.** The end of History and the Last Man. – N.Y., 1997. – P. 275.
2. Див.: **Терентьев А.** Самюэль Хантингтон. Кто мы? Вызовы американской идентичности // URL: <http://www.glavtema.ru/libraru/259-0>
3. **Ермолаев А.** Украине нужен новый национальный проект // http://dialogs.org.ua/dialog.php?id=52&op_id=881
4. Тут і далі див: **Головаха Е. И., Панина Н. В.** Национальная толерантность и идентичность в Украине: опыт применения шкалы социальной дистанции в мониторинговом социологическом исследовании // <http://www.socjournal.ru/article/648?print=yes>; **Панина Н.** Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в современной Украине // http://www.polit.ru/research/2006/03/29/panina_print.html
5. **Арендт Х.** Джерела тоталітаризму. К., 2002. – С. 175.
6. **Тейяр де Шарден П.** Феномен человека. – М., 1987. – С. 228 – 229.
7. **Кант И.** Критика практического разума // Кант И. Соч. в 6 т. Т. 3. – М., 1966. – С. 347.
8. **Яковенко Н.** Вступ до історії. – К., Критика, 2007. – С. 222.
9. **Терно С.** Вони грають зовсім не так, або Постмодернізм у сучасній українській історіографії // Генеза, № 1, 2004. – С. 92 – 93.
10. **Макаренко В. П.** Аналитическая политическая философия. – М., „Праксис”, 2002. – С. 363 – 364.
11. **Пахльовська О.** Джеймс Мейс і його місяця // „День”, № 27, 15 лютого 2007 р. – С. 1.
12. СБУ гарантує: жодних секретів не буде // „День”, № 27, 14 лютого 2008 р. – С. 4.
13. **Лисяк-Рудницький І.** Історичні есе. В 2-х т. Том 2., – К., 1994. – С. 41.